

QASHQADARYO VILOYATI BALANDLIK MINTAQALARINING TIZIMLI - STRUKTURAVIY TAHLILI

Jo'rayeva Zebo Xolmirza qizi

Qarshi davlat universiteti talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15788207>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Qashqadaryo viloyatining balandlik mintaqalari tizimli va strukturaviy jihatdan geografik tahlil qilinadi. Viloyat hududining relyefi, geomorfologik tarkibi, tabiiy resurslari hamda landshaftlarining vertikal zonalligi asosida cho'l, adir, tog' va yaylov mintaqalari ajratilib, ularning har biri bo'yicha mutlaq balandlik, relyef xususiyatlari, iqlim, tuproq qoplami, o'simlik va hayvonot dunyosi tahlil etilgan. Maqola Qashqadaryo viloyati tabiiy-geografik tizimlarini ilmiy asosda baholashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Qashqadaryo viloyati, balandlik mintaqalari, cho'l, adir, tog', yaylov, landshaft zonalligi, tizimli yondashuv, tabiiy resurslar, ekologik muvozanat.

СИСТЕМНО - СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ВЫСОТНЫХ ПОЯСОВ КАШКАДАРЬНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация. В данной статье будет проведен систематический и структурно-географический анализ высотных районов Кашкадарьнской области. На основе рельефа, геоморфологического состава, природных ресурсов и вертикальной зональности ландшафтов территории области выделены пустынные, горные, горные и пастбищные районы, по каждому из которых проанализированы абсолютные высоты, особенности рельефа, климат, почвенный покров, растительный и животный мир. Статья служит для научно обоснованной оценки природно-географических систем Кашкадарьнской области.

Ключевые слова: Кашкадарьнская область, высотные пояса, пустыня, холм, гора, пастбище, ландшафтная зональность, системный подход, природные ресурсы, экологический баланс.

SYSTEMATIC-STRUCTURAL ANALYSIS OF HEIGHT REGIONS OF THE KASHKADARYA REGION

Abstract. in this article, the regions of the height of the Kashkadarya region are systematically and structurally analyzed geographically. On the basis of the relief, geomorphological composition, natural resources and vertical zoning of their landscapes, steppe, adir, mountain and Meadow regions were allocated, on each of which the absolute height, relief features, climate, soil cover, flora and fauna were analyzed. The article serves to assess the natural-geographical systems of the Kashkadarya region on a scientific basis.

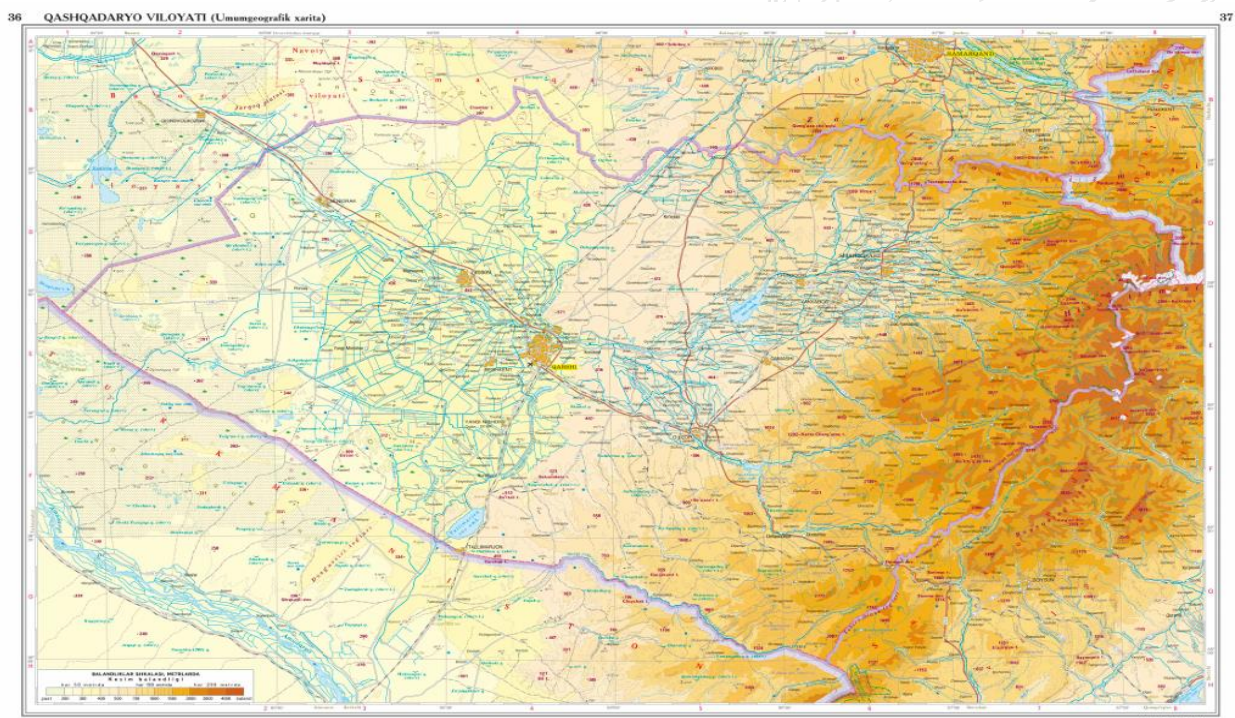
Keywords: Kashkadarya region, altitude regions, desert, adir, mountain, meadow, landscape zoning, systematic approach, natural resources, ecological balance.

Kirish. Qashqadaryo viloyati O'zbekistonning janubi-g'arbiy qismida joylashgan bo'lib, o'zining murakkab relyef tuzilishi, turli balandlik mintaqalari va boy tabiiy resurslari bilan ajralib turadi. Hududning g'arbidagi cho'l va adirlar zonasidan boshlab, sharqiy qismlardagi baland Hisor tog' tizmasigacha bo'lgan oraliqda geomorfologik, litologik va bioklimatik komponentlarning murakkab o'zaro bog'liqligi kuzatiladi. Mazkur hududda balandlik bo'yicha zonallik nafaqat tabiiy landshaftlarning shakllanishi, balki antropogen faoliyat, yer resurslaridan foydalanish strategiyasi hamda ekologik muvozanatni saqlash imkoniyatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ushbu balandlik mintaqalari iqlim, tuproq, o'simlik qoplami va landshaft turlarining

hududiy farqlanishiga sabab bo'ladi. Ana shu tabiiy zonallikni tizimli va strukturaviy jihatdan tahlil qilish, hududning geologik, geomorfologik va ekologik xususiyatlarini chuqur o'rganish imkonini beradi. Bu esa, o'z navbatida, tog'li hududlardan oqilona foydalanish, ularni muhofaza qilish va ularning iqtisodiy-geografik salohiyatini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Qashqadaryo viloyati mamlakatimizdagi tog' hududlaridan biri bo'lib, viloyatning Kitob, Shahrisabz, Yakkabog', Qamashi, G'uzor, Dehqonobod va Chiroqchi tumanlaridagi ancha katta maydonlar tog' hududlariga mansub. Qashqadaryo viloyati balandlik mintaqalarining tizimli strukturasi hali hamon mukammal tarzda o'rganilmagan masala hisoblanadi. Bu masalaning ayrim jihatlari L.N. Babushkin, N.A. Kogay (1965 y.), S.A. Nishonov (1966), O.Y. Poslavskaya (1964), M. Rasulov (1964), S.A. Nishonov (1966), A.Mamatov (1967), I. Hasanov (1972), R. Halimov (1980) tomonidan o'rganilgan, ammo Qashqadaryo viloyatining balandlik mintaqalarining tizimli strukturaviy tahlili bayon qilingan ilmiy-tadqiqot ishlari, geografik asar yoki adabiyotlar yo'q.

Qashqadaryo viloyatida tog' hududlarining maydoni 12,8 ming km², shundan dengiz sathidan 800 m yuqorida joylashgan "sof" tog' hududlarining maydoni 7,6 ming km² yoki viloyat jami maydonining 26% ini tashkil etadi. Baland tog' landshaft tizimining maydoni 69 ming ga. ni tashkil etadi. (1-rasm)



1-rasm. Qashqadaryo viloyatining umumgeografik xaritasi

Mavjud kartografik amaliyotda tog'lar balandligiga ko'ra: past (balandligi 200 m dan 800-1000 m gacha), o'rtacha baland (700-800 m dan 2000 m gacha) va baland (2000 m dan ziyod) tog'larga ajratiladi. (1- jadval)

1-jadval

Tog' turi	Balandligi (m)	Tavsifi
Past tog'lar	200 m – 800/1000 m	Adirlar, tog'oldi tekisliklari, relyefning yumshoq shakllari, eroziyaga nisbatan ochiq.
O'rtacha baland tog'lar	700/800 m – 2000 m	Relyef keskinlashadi, daryo vodiylari, soyliklar, cho'qqilar nisbatan aniq shakllanadi.
Baland tog'lar	2000 m dan yuqori	Tik qiyaliklar, cho'qqilar qor/muzlik bilan qoplangan, vertikal zonallik yaqqol namoyon.

1-jadval. Balandlik mintaqalarining turlari

Qashqadaryo havzasining landshaft tuzilmasi ancha murakkab bo'lib, bu erda zonallik sharoitlariga ko'ra 4 ta landshaft mintaqasi yaqqol namoyon bo'ladi. Bu mintaqalarning har biri uzoq davom etgan geologik davrlarda shakllangan va o'ziga xos taraqqiyot yo'li, qonuniyatlari bilan bir qatorda, nafaqat landshaft xususiyatlariga, balki tizim xususiyatlariga ko'ra ham, balandlik va pastliklarning o'zaro munosabati bo'yicha ham, xo'jalik turlari, ixtisoslashuvi, kishilarning hayot sharoiti va yashash tarzi, ishlov beriladigan yerlar miqdori, aholi joylashuvidagi yaroqliligi, haydaladigan yerlari, iqlim sharoiti, dehqonchilik va chorvachilik uchun qulayligi, tabiiy salohiyatiga ko'ra ham bir-biridan farq qiladi. Baland tog' yaylovlari Hisor tizmasining 2800-3000 m dan yuqori qismida tarqalgan bo'lib, ular subalp va alp o'tloq dasht landshafti hisoblanadi. Mintaqa doirasida turli vodiy va chuqur daralar bilan bir-biridan ajralib turadigan Osmontarosh, Beshnov, Eshakmaydon, Xontaxti, Kurek va Maydanak kabi tog'lar mavjud va ular bir umumiy nom bilan Yakkabog' tog'lari (3500-3700 m) deb ataladi. Bu tog'larni tashkil etuvchi tog' jinslari tokembriy, quyi va yuqori paleozoyga mansubdir.

Yakkabog'daryo va Katta O'radaryoning yuqori oqimlari oralig'idagi Chaqchar tog'lari (Xo'ja Axchaburun, 3700 m) asosan mezazoy ohaktoshlaridan tuzilgan. Qalin ohaktosh qatlami karst jarayonlari tufayli relyefni shu jarayonlar hosil qilgan shakllarning keng tarqalishiga olib kelgan. Qalaisheron tangisidagi mamlakatimizdagi eng uzun g'orlardan biri "Amir Temur" g'ori (815 m) shu hududda joylashgan. Baland tog'lar uchun parchalanish chuqurligining kattaligi (1000 m dan ko'proq), qadimiy va hozirgi muzliklarning faoliyatiga bog'liq va bir qator xususiyatlar xos. Baland tog'larda 3000 m dan 4000 m gacha bo'lgan balandliklarda relyefning muzlik skulpturasi shakllari tarqalgan. Alp tipidagi relyef shakllariga ega bo'lgan baland tog'larda hozirgi muzliklar ham mavjud.

Qashqadaryo hududining geomorfologik xususiyatiga ko'ra g'arbdan sharqqa qarab asta-sekin ko'tarilib boradi (250-280 m dan – 4425 m. gacha). U mamlakatimizning tog'li tumanlari qatori, relyefining o'zgarib borishiga ko'ra to'rtta geomorfologik mintaqaga bo'linadi. Bular cho'l (tekislik), adir, tog', yaylov (baland tog' o'tloqlari) mintaqalaridir. Qashqadaryo viloyatining 45,2 % (S.I. Abdullayev, I.Usmonov, 1981) hududi tog' va tog'oldi va 54,8 %

tekislik mintaqasiga mansub. (2 – jadval)

2- jadval

Balandik mintaqalarining nomi	Dengiz sathidan balandligi (metr hisobida)	Yer maydoni, ming ga	Viloyatning umumiy yer maydoniga nisbatan % hisobida
Cho'l	250-500 (600)	1567	54,8
Adir	500 (600) - 1200-1600	675	23,6
Tog'	1200-1600 - 2700-2800	546	19,2
Yaylov	2800-3000 dan yuqori	69	2,4
Jami		2857	100,0

2- jadval. Qashqadaryo viloyati balandlik mintaqalari

Cho'l (tekisliklar) mintaqasi Qashqadaryo viloyatining g'arbiy qismini dengiz sathidan 260 – 500 – 600 m gacha bo'lgan hududlarini egallagan bo'lib, juda xilma-xil landshaftlardan tashkil topgan. Qarshi cho'lining hududi Turkmaniston Respublikasining Lebap (ilgarigi Chorjev) va O'zbekiston Respublikasining Qashqadaryo (Qarshi cho'li hududining eng katta qismi), Samarqand, Buxoro va Navoiy viloyatlari doirasida joylashgan bo'lib, uning umumiy maydoni 13,6 ming km² ni tashkil etadi. Qarshi cho'li maydonining aksariyat katta qismi (86% dan ortiqrog'i yoki 11,7 ming km²) O'zbekistonda va qolgan qismi (1,9 ming km²) Turkmaniston hududi doirasida joylashgan.

Quyosh radiatsiyasining miqdori va atmosfera sirkulyatsiyasining xarakteriga bog'liq holda mintaqada yoz issiq (45 °C gacha), qish esa nisbatan sovuq (-29 °C gacha). Ob-havoning mavsumlar va yil davomida o'zgarishi, yog'in – sochin miqdorining kamligi (300 mm gacha), havoning quruqligi tufayli bu hudud kontinental iqlimli o'lkalarga kiritiladi.

Qashqadaryo viloyati hududining cho'l zonasida avtomorf tuproqlar (sizot suvlari 5 m dan pastda joylashgan tuproqlar) qatoriga kiradigan taqirli, cho'l qumli va sur-qo'ng'ir tuproqlari hamda gidromorf tuproqlar (grunt suvlarining yaqin bo'lishi 0,5-3,0 m) iga mansub bo'lgan o'toqli, taqir tuproqlar hamda sho'rxoklar tarqalgan. Och tusli bo'z tuproqlar Qashqadaryo havzasining blandligi 280 m dan 450-500 m gacha bo'lgan tekisliklarda lyoss hamda lyossimon va allyuvial – prolyuvial yotqiziqlarda vujudga kelgan. Och tusli bo'z tuproqlar nisbatan kam chirindili bo'lib (yuqori qatlamda 0,8 – 1,7 %) pastki qatlamlarga tomon kamaya boradi. Sizot suvlarining sathiga bog'liq holda turlicha sho'rlanish darajasiga ega.

Cho'l mintaqasida [shuvoq](#), [singren](#), [juzg'un](#), [quyonsuyak](#), [keyreuq](#), [yantoq](#) va [yulg'un](#) o'simliklari keng tarqalgan. Qalin qumliklarda quyonsuyak, juzg'un, oq [saksoyul](#), selin, taqirli tuproqlarda yulg'un, qora saksoyul bilan birga uchraydi. Bo'zqo'ng'ir tuproqlarda partesingren va turli efemerlar tarqalgan. Sho'rxoklarda, asosan, sarsazan, donasho'r, ajriq, sho'ralar o'sadi. Daryo o'zani yaqinidagi to'qay o'simliklari yulg'un, yantoq, ba'zan, qora saksoyul, turli efemerlardan iborat.

Bu mintaqada asosan paxtachilik, chorvachilik, pillachlik, hamda bog'dorchilik tarmoqlari rivojlangan.

Adir mintaqasi Qashqadaryo viloyatida dengiz sathidan 500 m dan 1200 – 1600 m balandliklarni o'z ichiga olgan holda, Miroqi, Yakkabog', G'uzor adirlari ushbu mintaqaning asosiy qismini band etgan. Iqlimi ancha quruq; havoning o'rtacha yillik harorati $15 - 16^{\circ}\text{C}$, mutloq minimum -29°C , mutloq maksimum $43 - 45^{\circ}\text{C}$, yillik yog'inlar miqdori 300 – 600 mm. Adirlarni ko'plab kesib o'tgan daryo, soy va irmoqlarning suvlaridan hamda mahalliy suv resurslaridan samaraliroq foydalanish va daryolarning mavsumiy oqimini boshqarish maqsadida bu mintaqada bir qator suv omborlari qurilgan va yangilarini qurilishi mo'ljallanmoqda. Ularning suv zahiralari hozirgi paytda sug'orishda unumli foydalanilmoqda. Bu mintaqada 15 ta turli sig'imga ega bo'lgan suv omborlari mavjud bo'lib, ularning umumiy suv sig'imi 2528,7 m³ ni tashkil etadi.

Adirlar lyoss jinslar bilan qoplangan, asosiy zonal tuproq tipini tipik bo'z tuproqlar tashkil etadi, balandroq joylarda to'q tusli bo'z tuproqlar bilan almashinadi. Bo'z tuproqlar dengiz sathidan 400 – 1500 m balandliklarda hosil bo'lgan. Tuproq hosil qiluvchi jinslari qumoq, lyossimon va lyosslardan iborat.

Adir mintaqasining o'simlik qoplamasi tekislik cho'llariga nisbatan xilma – xilligi, tarkibi va o't qoplamining qalinligi bilan farqlanadi. O'simliklar qoplamida zich efemerlar hamda siyrak shuvoq, sho'ra assotsiatsiyasi chimli qatlamni hosil qiladi. Viloyatning tog'lari va adirlarida sut emizuvchi hayvonlardan tulki, bo'ri, jayra, quyon, ko'rsichqon, kalamush, sug'ur, buxoro taqatumshug'i, o'rmon olmaxoni, ko'rshapalaklar, yovvoyi cho'chqa (to'ng'iz), tog' echkisi, ilvirs, latcha, olako'zan, qo'ng'ir ayiq, taka, kiyik va boshqa hayvonlar, qushlarning xilma-xil turlari, sudralib yuruvchilar tarqalgan. Sut emizuvchilarning ayrimlari (irbis – qor qoplani, oq tirnoqli ayiq, latcha, sug'ur, silovsin va b.) xalqaro va milliy (O'zbekiston) "Qizil kitob"lariga kiritilgan. Adir mintaqasidan oqilona foydalanish uchun mahalliy suv resurslaridan samarali foydalanish, agrotexnikaning zamonaviy usullarini ko'plab ekinlarga ishlov berish, tuproq eroziyasi va sel eroziyasiga qarshi, faunaning yovvoyi turlarini muhofaza qilish ishlarini tashkil etish lozim.

Tog' mintaqasi Zarafshon tizmasining g'arbiy tarmoqlari – Chaqilkalon, Qoratepa va Hisor tog'lariga mansub. Umumiy maydoni 546 ming ga. Qashqadaryo viloyatining shimoli – sharqiy, sharqiy va janubiy – sharqiy qismini egallaydigan o'rtacha baland tog'larni dengiz sathidan 800 - 1200 m dan 2500-2800 m balandliklarni o'z ichiga olib, yonbag'irlari kuchli parchalangan, parchalanish chuqurligi 350 – 1000 m gacha yetadi. Bu mintaqaning iqlimi salqin. Yanvar oyining o'rtacha harorati ($-1,7^{\circ}\text{C} - 4,6^{\circ}\text{C}$) manfiy, iyul oyining o'rtacha harorati $20^{\circ}\text{C} - 24^{\circ}\text{C}$. Yog'in miqdori 400 – 500 mm gacha yetadi. Yillik namlanish 0,5 – 0,7 dan oshmaydi. Qashqadaryo viloyatida uzunligi 10 km dan 200 km gacha bo'lgan 120 dan ortiqroq katta – kichik daryolar bo'lib, asosiy daryolar tog' mintaqasida tarkib topgan. Viloyatining suv resurslari 51,5m³/sek. dan iborat bo'lib, havzaning tog'li qismida oqim moduli har 1 km² maydondan 6,2 l/sek. ni tashkil etadi [2].

Tuproqlari to'q bo'z tuproqlar va erozion tektonik yuzalarda jigarrang tuproqlar keng tarqalgan. Landshaft xususiyatlariga ko'ra bu tog'larda a) o'rtacha quruq (semiarid) – tog' dasht, b) nam (gumid) to'g' o'rmon landshaftlari tiplari ajratish maqsadga muvofiq bo'ladi (S.I.Abdullayev, 2001). Tog' dasht landshaftlari azaldan insonning xo'jalik faoliyati ta'sirida bo'lganligidan, o'tmishda keng tarqalgan butali – daraxtli o'simliklar deyarli kesib nobud qilingan, ayrim joylardagina pista, arg'uvon, do'lana uchraydi, asosan o't o'simliklari hukmron bo'lib, ular yuzaning 60 -70 % ini qoplagan. Tog' o'rmon landshaftlari Chaqilkalon tog'larining yuqori qismlari, Qashqadaryo va Jinnidaryoning yuqori oqimlari oralig'ida, Katta va Kichik

O'radaryo yuqori oqimlarini o'z ichiga oladi, o'rmon – jigarrang tuproqlar xarakterli bo'lib ekspozitsiyalarga bog'liq holda siyrak archazorlar, siyrak o'rmonlar va butazorlarda yong'oq, olma, zirk, bodom, pista kabi daraxtlar, ko'p yillik o'simliklar mavjud. Bu mintaqaning tabiiy salohiyati juda yuqori bo'lib, bu yerlarda chorvachilik, urug'chilik, tamakichilik, dorivor o'simliklar plantatsiyalarini tashkil etish, tuproq eroziyasiga va sel hodisalariga qarshi o'rmon – meliorativ tadbirlarni mutassil olib borish lozim.

Yaylov (baland tog' o'tloqlari) mintaqasi Qashqadaryo havzasi doirasida Hisor tizmasining markaziy qismlari va ularga yaqin joylashgan tog'larda 2800 – 3000 m dan yuqorida joylashgan. Baland tog'lar uchun parchalanish chuqurligining kattaligi (1000 m dan ziyod), qadimiy va hozirgi muzliklarning faoliyati bilan bog'liq bo'lgan xususiyatlar xos. 3600 – 4000 m gacha bo'lgan balandliklarda relyefning muzlik skulpturasi shakllari tarqalgan. Bunday relyefga Hisor tizmasining Oqsuv, Tamshush va Tanxozdaryoning yuqori oqimidagi o'zak qismi kiradi. Qashqadaryo havzasidagi muzliklar aynan yaylov mintaqasida joylashgan. Bu yerda jami 58 ta muzlik bo'lib, ularning umumiy maydoni 20,8 km² ga teng.

Yaylov mintaqasi iqlimida quyidagi ko'rsatkichlari xarakterli: havoning yillik harorati 4 °C dan past, yanvar oyining o'rtacha harorati -6,8 °C, iyul oyining o'rtacha harorati 14 °C, yillik yog'inlarning miqdori 545 – 680 mm, namlanish koeffitsienti 1,5 dan ortiq, vegetatsiya davri 50 – 110 kun. Namlik sharoitlari yetarli bo'lsada issiqlik sharoitlari daraxt va butalarning o'sishi uchun imkoniyat yaratmaydi. Baland tog' landshaftlarining tuproqlarini tub jinslarning elyuvial, ba'zan esa delyuvial yotqiziqlarida vujudga keladigan och tusli qo'ng'ir tuproqlar tashkil etadi. Halqob joylarda gidromorf tuproqlar qatoriga mansub bo'lgan torf botqoq tuproqlar ham uchraydi. Baland tog' landshaftlari uchun tog' kserofitlari va tog' o'tloqlari xarakterli bo'lib, quruqroq joylarda dasht o'simliklari (subal'p o'tloqlari – yovvoyi sul, mushukquyruq, tipchoq va b.), namroq joylarda mezofil botqoqliklardan va har xil o'tlardan iborat o'tloqlar, o'tloq – dashtlar ustunlik qiladi. Ayrim joylarda (subal'p mintaqasining quyi qismidagi namroq joylarda) o'rik archaning “orolchalar»ko'rinishidagi archazorlari uchraydi. Alp o'tloqlari uchun past bo'yli har-xil o'tlilar (erbaho, qoqio't, mayda gulli lola, binafsha, chuchmoma va b.) ning tarqalganligi xarakterlidir. Iqlim sharoitlariga bog'liq holda tog'li kserofitlari keng tarqalgan bo'lib, o'simliklar yostiqsimon ko'rinishda o'sadi. Baland tog' landshaftlari yozgi yaylovlar sifatida foydalaniladi. Ammo relyefning murakkab tuzilishi sababli baland tog' o'tloqlarining yaylovlar sifatidagi ahamiyati uncha katta emas. Yaylov mintaqasining yaylovlik salohiyati (hosildorligi 5-7 s/ga) yoz oylarida mavsumiy mol boqish uchun yaroqlidir. Yer resurslaridan yaylovlar sifatida foydalanishda tabiatni muhofaza qilishga jiddiy e'tibor berish lozim. Chunki yaylovlarning barcha xildagi tuproqlari relyefning xususiyatlariga bo'g'liq holda turli darjada ifodalangan eroziya (yuvilish) jarayonlari ta'siri ostidadir. Shuningdek, yaylovlarning o'simlik qoplamidagi bioekologik sharoitlarini e'tiborga olmasdan foydalanish o'simlik resurslarining tabiiy tiklanish sharoitlarini qiyinlashtiradi va o'simlik qoplamining siyraklashuviga olib keladi. Osimlik qoplamining siyraklashuvi esa o'z navbatida suv va shamol eroziyasini kuchayishiga, tuproqlardagi organik moddalarning yuvilishiga yoki uchirilib ketishiga, pirovard natijada yaylovlar mahsuldorligining keskin pasayishiga olib keladi. (3-jadval)

Mintaq a nomi	Mutl aq balan dlik (m)	Relyef xususiy atlari	Iqlim (harorat / yog'in)	Tuproq qoplami	O'simlikla r dunyosi	Hayvo-not olami	Xo'jalik- dagi ahamiyati
Cho'l	260 – 600	Tekislik, qumli, taqirli joylar	Yoz: +45 °C, Qish: – 29 °C / 300 mm	Taqirli, cho'l- qumli, sur-qo'ng'i r, sho'rxok	Shuvoq, singren, yantoq, yulg'un, sarsazan	Tulki, quyon, kaltakesak- lar, yirtqich qushlar	Paxtachilik, chorvachilik, bog'dor- chilik
Adir	500 – 1600	Adirlar, daryo va soylar kesilgan	Yoz: +43...45 °C, Qish: – 29 °C / 300– 600 mm	Tipik bo'z, to'q tusli bo'z tuproqlar	Efemer- lar, siyrak shuvoq, sho'ra, chim - o's imliklar	Tulki, bo'ri, quyon, irbis, ayiq, kiyik	Sug'oriladi gan dehqon- chilik, suv omborlari chorvachilik
Tog'	800 – 2800	Kuchli parcha- langan, chuqur vodiy- lar	Yanvar: – 1,7...+4, 6 °C, Iyul: +20...24 °C / 400– 500 mm	To'q bo'z, jigarrang tuproqlar	Efemer- lar, pista, yong'oq, zirk, archa-zor	Bo'ri, ilvirs, tog' echkisi, ayiq, qushlar	Chorvachilik, urug'chilik, dorivor o'simliklar
Yaylov	2800 – 4000	Baland tog' o'tloq- lari, muzlik relyefi	Yanvar: –6,8 °C, Iyul: +14 °C / 545– 680 mm	Och qo'ng'ir tuproqlar, torf - botqo q	Alp/subal p o'tloqlari, archazor “orolchala ri”	Kiyik, tog' echkisi, qushlar, mayda sut emizuv- chilar	Yozgi yaylovlar, chorvachilik, tabiatni muhofaza qilish

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tish joizki, Qashqadaryo viloyatida balandlik mintaqalarining tizimli salohiyati samaradorligini oshirish va saqlab qolishning hududiy muammolari mavjud. O'z yechimini kutayotgan bu muammolar jumlasiga yer resurslaridan optimal foydalanishda tabiatni muhofaza qilish, tizimlarning strukturali tahlilini e'tiborga olmasdan foydalanishni cheklash tavsiya etiladi.

Qashqadaryo viloyatida balandlik mintaqalarida tizimli yondoshuvning hozirgi holati bu jarayonni ilmiy asosda tiklash, tashkil etishni taqazo etadi. Bizning nazarimizda tabiatdan tizimli

foydalanishni to'g'ri tashkil etishda quyidagi asosiy vazifalar birinchi navbatda amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir:

- tabiiy resurslarning hududiy tarqalishi, zahirolari va normativ ko'rsatkichlarini o'zida aks ettiradigan tizimli strukturaviy va unga asoslangan geoeologik xaritasini tuzish;

- har bir ishlab chiqarish korxonasi tabiat muhofazasi bo'yicha emas, balki tabiatdan tizimli foydalanish ish rejasiga ega bo'lishi va shu reja asosida tabiat muhofazasiga doir amaliy ishlari bajarishlari lozim;
- tizimlarning har biriga xos maqbul suv ta'minotini (mahalliy va tranzit oqimini tartibga solish) tubdan yaxshilash, ozuqabop o'simliklarni sun'iy ekish yo'li bilan mahsuldorlikni oshirish va tizimlardan almashlab foydalanishni tashkil etish;

- tizimlarning lalmikor va obikor dehqonchilik zonalarida ixotazorlar barpo etish;

- daryo havzalarida kechadigan suv eroziyasi jarayonlari qonuniyatlarini o'rganish;

- sug'oriladigan yerlarda suv resurslaridan foydalanishning samaradorligini oshirish, zovur va drenajlarning rekonstruksiya va har bir gektariga mo'ljallangan uzunlikni meyoriga yetkazish;

- sug'oriladigan va lalmikor yerlarda tuproq unumdorligi va tuzulmasining buzilishini suv va shamol eroziyasidan qayta sho'rlanish va zax bosishdan himoya qilishga doir agrotexnik va gidromeliorasiya ishlarini amalga oshirish, optimal yuk meyorlarini aniqlash;

- har bir tizim doirasida ekologik muvozanatni funksional va hududiy (joy, urochishche, fatsiya miqyosida) yo'llar asosida xilma – xilligi va uyg'unligini saqlash (tizim komponentlaridan oqilona foydalanish, to'liq yoki qisman qayta tiklash, ayrim komponentlarni passiv muhofazaga olish);

- tizimlarda yaqin va uzoq kelajakda bo'ladigan strukturaviy o'zgarishlarning yo'nalishi va jadalligini, qonuniyatlarini aniqlash, optimallashtirish, ekologik mezonlarini aniqlash dasturini ishlab chiqish.

Qashqadaryo viloyatida baland tog' landshaft tizimi salohiyati samaradorligini oshirish va saqlab qolishning hududiy muammolari mavjud. O'z echimini kutayotgan bu muammolar jumlasiga er resurslaridan yaylovlar sifatida foydalanishda tabiatni muhofaza qilish, yaylovlarning o'simlik qoplamidagi o'simliklarning bioekologik sharoitlarini etiborga olmasdan foydalanish, sath qiyaligi katta ekanligidan bu hududlarda eroziyaga qarshi maxsus choralar ko'rish, baland tog' landshaftlarining tabiiy salohiyatidan foydalanishda yaqin kelajakda tog' sayyohligi va sportini rivojlantirish tavsiya etiladi.

REFERENCES

1. Абдуллаев С. И., Муртазаев Б. Ч., Назаров М. Г. The natural potehtial of the landscape // Life Sciences and Agriculture. – № 1. – С. 135-140.
2. Бабушкин Л.Н. (1961) Агроклиматическое районирование Средней Азии. Труды ТашГУ, вып. 236, Ташкент. 1964.
3. Гвоздецкий Н.А. (1973) Проблемы физической географии. Тексты лекций. Изд-во МГУ, 1973.
4. Кашкадарьинская область. Т. 1. Природа. – Труды САГУ. Т.,1959
5. Маматов А., Муртазаев Б.Ч. Тоғли регион геотизимларини геоморфологик йўналишда ўрганиш тажрибасидан // Замоновий ижтимоий иқтисодий география: ютуқлар, муаммолар ва истиқболлар. Ўз МУнинг 95 - йиллиги ва проф. А, Солиевнинг 70-йиллиги бағишланган Республика илмий-амалий конференция материаллари. Тошкент 27-28 март. 2013 й.

6. Муртазаев Б. Ч. К вопросу изучения физико-географических процессов Юго-Западного Гиссарского хребта на примере Яккабогского лесничества // Экономика и социум. – 2022. – №. 11-2 (102). – С. 518-529.
7. Murtazayev B.Ch. Tabiat zonalari haqidagi ta'limot va uning rivojlanishi // "Zamonaviy geografik tadqiqotlar: nazariya, amaliyot, innovatsiya»Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Samarqand 2023 yil 12-13 may
8. Муртазаев Б.Ч. Қашқадарё вилоятининг ландшафт тузилмаси // Ўзбекистон География жамияти YIII-съезди. Тошкент-2007
9. Мустафоев С.М. Растительные ресурсы бассейна реки Кашкадарья // автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата биологических наук. Ташкент – 1966.
10. Нишонов С.А. Ландшафты Кашкадарьинской долины и их сельскохозяйственное использование. // Ландшафты Узбекистана. – Т., 1966.
11. Хасанов И.Х. Оценка природных территориальных комплексов Каршинской степи для оросительной мелиорации. – Т.,1981.
12. Xikmatov F.X., Yunusov G'.X.,va b. Daryolar gidrologiyasi. O'quv qo'llanma. Toshkent-2017.